

Пилипенко К.В.

Криворізький державний педагогічний університет

РЕФЛЕКСИВНІСТЬ СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Проаналізовано проблему професіоналізації майбутніх педагогів у контексті модернізації освіти. Констатовано, що стратегічні напрями розвитку сучасної освіти пов'язані з упровадженням нових стандартів освітньої діяльності, серед яких провідним є забезпечення її особистісної, компетентнісної спрямованості. З'ясовано, що професійно значущими властивостями освітянина є, зокрема, здатність до емоційної стійкості, рефлексивність тощо. Показано, що рефлексивні здібності у системі професійної підготовки майбутніх педагогів є надзвичайно важливими та набувають особливої актуальності, оскільки йдеться про підготовку особистості до організації навчально-виховного процесу у закладах освіти. Нині для вищих педагогічних навчальних закладів одним з пріоритетних напрямів роботи є забезпечення формування і розвиток проактивної, емоційно стійкої, цілісної, гармонійної особистості, здатної адаптуватися у постійно змінюваних умовах, самореалізуватися, займатися саморозвитком й бути успішною. Досліджено, що в контексті первинної професіоналізації особистості здійснюється розвиток та становлення особистості, що є психологічним підґрунтям якості майбутньої професійної діяльності фахівця. Специфічним за роллю та місцем у професійній діяльності вчителя початкових класів є провідний інтегральний та професійно значущий механізм – рефлексія, що є важливим пізнавальним та регулювальним механізмом у діяльності фахівця-освітянина. Доведено, що студентський вік – це період підвищених вимог, психічних навантажень і перевантажень, які виступають у всьому різноманітті, що потребує емоційної стійкості та здатності до адаптації. З іншого боку, саме в цей період формується майбутній професіонал, стан психічного здоров'я якого безпосередньо впливає на успішність діяльності і стиль життя загалом, таким чином, набуває високого суспільного значення. Досліджено стан розвитку рефлексивності у студентів – майбутніх учителів початкових класів. Встановлено, що більшість досліджуваних нами майбутніх учителів початкових класів мають середній рівень розвитку рефлексивності, удвічі меншою є кількість студентів з низьким рівнем розвитку рефлексивності, а також критично низькою є кількість студентів з високим рівнем розвитку рефлексивності.

Ключові слова: професійно значущі властивості освітянина, професіогенез, рефлексія, рефлексивність.

Постановка проблеми. Стрімкі та неоднозначні соціально-економічні, політичні та культурні перетворення, що відбуваються останнім часом в Україні й зокрема у системі освіти, стрімке оновлення знань, тотальна комп'ютеризація, діджиталізація та мінливість вимог суспільства до професійної діяльності педагога становить неабиякі виклики системі вищої освіти, що готує майбутніх педагогів. Специфічним за роллю та місцем у професійній діяльності вчителя початкових класів є провідний інтегральний та професійно значущий механізм – рефлексія, що є важливим пізнавальним та регулювальним механізмом у діяльності фахівця-освітянина. Тож з-поміж інших професійно значущих якостей важливе місце у професіограмі вчителя початкових класів, як і педагогів фактично всіх фахових напрямів, займає, на нашу думку, рефлексивність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Рефлексія традиційно розглядається як механізм психіки, що дозволяє особистості, з одного боку, зберігати свою цілісність, а з іншого – визначати власні суперечності та внутрішні конфлікти (Г. Андреева, В. Анікіна, В. Бажанов, Л. Берцфаї, О. Варламова, Н. Гордеева, С. Дідковський, А. Зак, В. Зарецький, І. Ладенком, Д. Леонтєв, В. Лефевр, М. Муқанов, М. Найденів, І. Орлова, О. Пічка, Н. Пов'якель, Т. Разіна, А. Россохин, С. Рубінштейн, І. Семенов, С. Степанов, В. Слободчиков, О. Сурмавім, А. Тюков, Ю. Шапошникова, А. Шаров, Т. Яблонська, О. Яковлева та ін.).

Напрями, зміст, структура методичної роботи в навчальних закладах різних типів і рівнів акредитації висвітлюються В. Білик, Н. Гастратовою, В. Ємець, Т. Ігнатовою, В. Ковтун, І. Масліковою,

В. Пуцовим, іншими вченими та освітянами-практиками.

Постановка завдання. Головною метою цієї статті було дослідження рефлексивності у студентів – майбутніх учителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Я. Бугерко зазначає, що проблему рефлексії було поставлено Сократом у нині широковідомих його висловах: «Я знаю, що я нічого не знаю» й «Пізнай самого себе». Проте Сократ її чітко сформулював, означив. Але ж що стосується самої проблеми рефлексивної діяльності, пов'язаної з постановкою і вирішенням світоглядних проблем, то вона виникла значно раніше. Її формування пов'язане зі створенням перших філософських і наукових уявлень про світ. Про це свідчить аналіз поглядів Геракліта і Парменіда, в уявленнях яких рефлексія виконує функцію постановки проблем, критичної оцінки їх рішень та усвідомлення методологічних труднощів, які виникають на цьому шляху. В античній Греції розвиток рефлексії відбувався в межах організованого Сократом наукового діалогу для поліаспектного обговорення проблем визначення філософських понять у процесі дискусій між ним та його учнями чи відомими учасниками. Описи способів мислення того часу являють собою рефлексивну експлікацію філософських проблем [2]. Арістотель запропонував першу рефлексивну схему: «При цьому розум через причетність до предмета думки мислить самого себе, дотикаючись і мислячи, отже, одне і те ж є розум і те, що мислиться ним» [1, с. 158].

Становлення психології рефлексії у вітчизняній науці підготовлене опрацюванням цього поняття І. Сеченовим, Б. Ананьєвим, П. Блонським, Л. Виготським, С. Рубінштейном та ін. як одного з пояснювальних принципів організації і розвитку психіки людини, і перш за все її вищої форми – самосвідомості [16, с. 33]. Л. Виготський підкреслював актуальність феномена рефлексії як свідомої та довільної регуляції діяльності [3].

Аналіз детальнішого визначення проблеми рефлексії показує, що зазначений феномен розглядається науковцями у багатьох аспектах: аналіз феноменів рефлексії у структурі спільної діяльності (В. Недоспасова, В. Рубцов); особистісний аспект, де знання рефлексії розглядається як результат осмислення своєї життєдіяльності (Ф. Василюк, М. Гінзбург, А. Лазурський); генетичний аспект дослідження рефлексії (Ю. Громико, Ж. Піаже, В. Слободчиков); метакогнітивний аспект у дослідженні процесів рефлексії (М. Келлер, Дж. Флейвелл, М. Холодна).

Методики діагностики рівня розвитку рефлексії розроблені А. Карповим, О. Анісімовим, О. Рукавішніковою, рівня онтогенетичної рефлексії – Н. Фетіскіним, В. Козловим, Г. Мануйловим.

Рефлексія є природним «концептуальним мостом» синтезу філософського і психологічного знання» [5, с. 21]. Проте психологічні дослідження рефлексії мають значно коротшу (і змістовно, і хронологічно) історію, ніж її філософське вивчення. Так, тільки у 1930-х роках минулого століття А. Буземаном було сформульоване «психологічне» визначення рефлексії як перенесення переживання із зовнішнього світу на себе. Цей науковець також уперше запропонував виділити психологію рефлексії у самостійну галузь досліджень. У підсумку перший систематичний виклад філософських і психологічних уявлень про рефлексію був здійснений у 1948 р. бельгійським філософом А. Марком у роботі «Психологія рефлексії» [пос. за 5, с. 22].

Слід зазначити, що рефлексивні процеси вивчаються різними психологічними галузями, такими як: загальна психологія, вікова та педагогічна психологія, соціальна психологія, організаційна психологія, психологія управління тощо. Так, загальна психологія досліджує рефлексію у форматі вольової регуляції діяльності, проблем самосвідомості і саморозвитку, життєтворчої активності особистості, вивчення механізмів функціонування пізнавальних процесів і діяльності, у разі дослідження здібностей і довільної активності. У соціальній психології – під час аналізу групової взаємодії та міжособистісного спілкування, розгляду явищ емпатії та соціальної перцепції.

Дослідники О. Котик, О. Старовойтенко співвідносять початок функціонування рефлексивних процесів з вираженою потребою людини у пізнавальній активності, аналізі самої себе, а отже, з пошуковою спрямованістю поведінки [7; 15].

Т. Комар, Т. Разіна, І. Семенов, С. Степанов, В. Слободчиков, Є. Ісаєв вважають пусковим механізмом рефлексії існування певної проблемно-конфліктної ситуації або нерозв'язаного на діяльнісному рівні протиріччя [6; 13; 14].

Емпіричне дослідження рефлексивності студентів – майбутніх учителів початкових класів було проведено серед студентів Криворізького державного педагогічного університету. До вибірки увійшли 78 студентів 1–2 курсів психолого-педагогічного факультету. Для дослідження рефлексивності було застосовано Опитувальник рефлексивності А. Карпова [5].

Методика вимірювання рівня рефлексивності (А. Карпов) дозволяє виявити рівень рефлексивності та порівняти сформованість рефлексивності як особистісної та професійно значущої якості у студентів-психологів на етапі навчально-професійної діяльності.

Опитуваним пропонували дати відповіді на кілька тверджень опитувальника. У бланку відповідей навпроти номера питання слід проставити цифру, відповідну варіанту відповіді: 1 – абсолютно неправильно; 2 – неправильно; 3 – скоріше неправильно; 4 – не знаю; 5 – скоріше правильно; 6 – правильно; 7 – абсолютно правильно.

Методика включає 27 тверджень, з цих 27 тверджень 15 є прямими (номери питань: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25). Інші 12 – зворотні твердження, що необхідно враховувати у разі обробки результатів, коли для одержання підсумкового балу сумуються у прямих питаннях цифри, відповідні відповідям піддослідних, а у зворотних – значення, замінені на ті, що виходять під час інверсії шкали відповідей. Після підрахунку балів визначається рівень рефлексивності за такою градацією: високий, середній, низький.

Результати проведеного нами емпіричного дослідження наведені у таблиці 1.

Для наочності презентуємо результати у вигляді діаграми, що на рис. 1.

За отриманими даними бачимо, що високий рівень рефлексивності характерний лише для 1,3% студентів – майбутніх учителів початкових класів, 79,5% студентів мають середній рівень

Таблиця 1

Рівень розвитку рефлексивності студентів – майбутніх учителів початкових класів (за методикою А. Карпова)

Рівень рефлексивності	Кількість	Кількість (у %)
Високий	1	1,3 %
Середній	62	79,5 %
Низький	17	19,2 %

рефлексивності, 19,2% майбутніх учителів початкових класів характеризуються низьким рівнем досліджуваної властивості. Таким чином, можемо констатувати, що більшість досліджуваних студентів – майбутніх учителів початкових класів мають середній рівень рефлексивності.

У результаті порівняльного аналізу нами було отримано емпіричну картину стану розвитку рефлексивності у студентів – майбутніх учителів початкових класів I–II курсів, що презентовано у табл. 2.

Таблиця 2

Рівень розвитку рефлексивності студентів майбутніх учителів початкових класів I–II курсу (за методикою А. Карпова)

Рівень рефлексивності	Кількість студентів I курсу n=41 (у %)	Кількість студентів II курсу n=37 (у %)
Високий	2	0
Середній	78	81
Низький	20	19

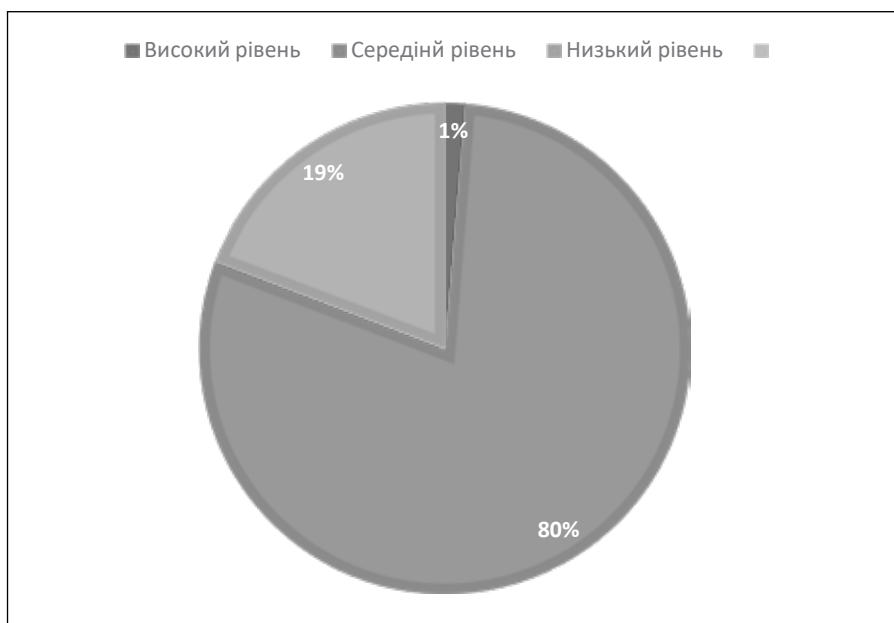

Рис. 1. Стан розвитку рефлексивності студентів – майбутніх учителів початкових класів (за методикою А. Карпова)

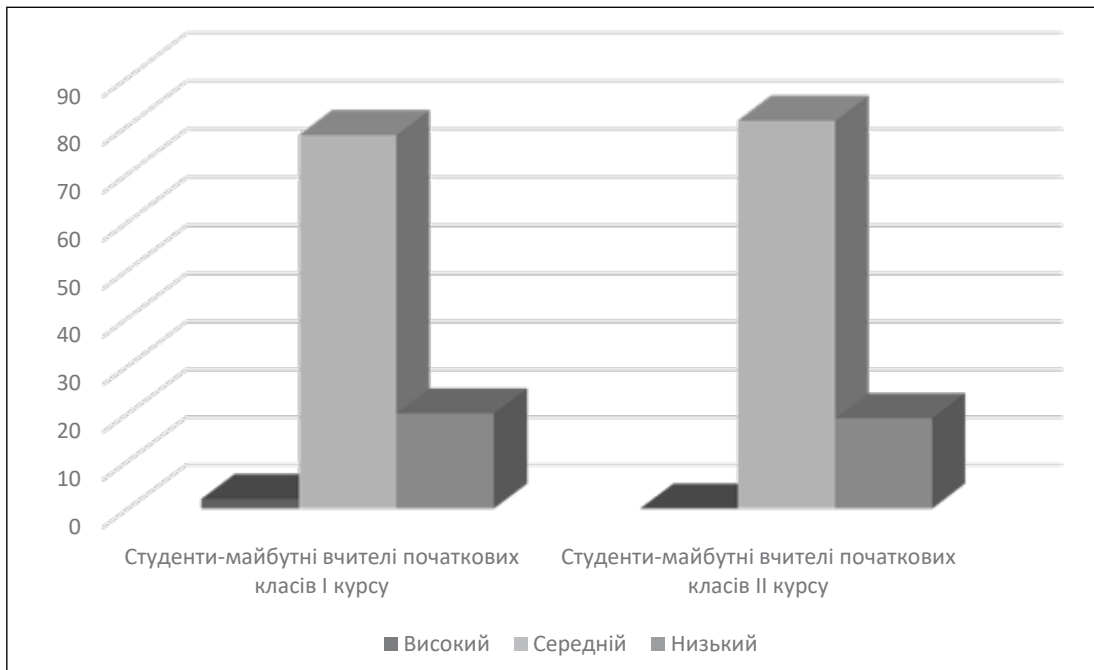

Рис. 2. Стан розвитку рефлексивності у студентів – майбутніх учителів початкових класів I та II курсів

Для наочності результати порівняльного аналізу стану розвитку рефлексивності у студентів – майбутніх учителів початкових класів I–II курсів, презентовано у вигляді гістограми на рис. 2.

Кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження виявив, що високий рівень розвитку рефлексивності виявлено лише у 2% студентів I курсу і не властивий жодному з досліджуваних нами студентів – майбутніх учителів початкових класів II року навчання.

Аналіз наступного рівня розвитку рефлексивності – середнього – виявив, що він характерний для 78% студентів I курсу та 81% студентів – майбутніх учителів початкових класів II року навчання.

Разом з тим низький рівень рефлексивності мають 20% досліджуваних студентів I курсу та 19% студентів – майбутніх учителів початкових класів II року навчання.

Таким чином, у студентів – майбутніх практичних психологів I та II курсів виявлено домінування середнього рівня розвитку рефлексивності,

удвічі меншу представленість низького рівня рефлексивності, а також надзвичайно низьку представленість показників високого рівня розвитку рефлексивності.

Висновки. Аналіз сучасних наукових праць учених дозволяє констатувати, що рефлексивність розглядається у науці як важливе психічне явище, що забезпечує успішність діяльності, особливо в професіях, пов'язаних з підтримкою та управлінням соціально-психологічними процесами. Узагальнюючи отримані результати проведеного нами емпіричного дослідження, можна зазначити, що більшість досліджуваних нами студентів як I, так і II курсів мають середній рівень розвитку рефлексивності. Удвічі меншою у нашій вибірці є кількість студентів – майбутніх учителів початкових класів, які мають низький рівень розвитку рефлексивності. Водночас критично малою є кількість студентів з високим рівнем розвитку рефлексивності. Що засвідчує необхідність оптимізації системи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Список літератури:

1. Аристотель. О душе / пер. с древнегреч. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 224 с.
2. Бугерко Я.М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі : дис. ... канд. психол. н. : 19.00.07. Одеса, 2009. 256 с.
3. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1956. 519 с.
4. Дідковський С.В. Поняття про рефлексію як механізм розвитку когнітивних схем. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Том VII. *Екологічна психологія*. Випуск 35. С. 55–64.

5. Карпов А.В. Психология рефлексивных механизмов деятельности. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. 424 с.
6. Комар Т.В. Особистісна рефлексія як чинник соціального становлення підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2003. 18 с.
7. Котик І.О. Механізми рефлексії у процесі розвитку суб'єктності людини : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2004. 20 с.
8. Леонтьев Д.А. Рефлексия «хорошая» и «дурная»: от объяснительной модели к дифференциальной диагностике. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2014. Т. 11. № 4. С. 110–135.
9. Мирошник О.Г. Емпіричне дослідження рефлексивності та професійно значущих властивостей особистості педагога. *Психологія і особистість. Науковий журнал*. 2017. Вип № 2(12). С. 280–291.
10. Мирошник О.Г. Концепції педагогічної рефлексії у психологічних дослідженнях. *Психологія і особистість*. 2016. № 2(10). Частина I. С. 189–199.
11. Орлова И.В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 128 с.
12. Пичка Е.Б. Развитие рефлексивных умений как условие формирования профессиональной Я-концепции студентов педагогического колледжа : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Екатеринбург, 2009. 20 с.
13. Разина Т.В. Рефлексия в педагогическом мышлении. *Психология профессионального педагогического мышления* / под ред. М.М. Кашанова. Москва : Институт психологии РАН, 2003. С. 233–282.
14. Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъективности : учебное пособие для вузов. Москва : Школа-Пресс, 1995. 384 с.
15. Старовойтенко Е.Б. Рефлексия личности в культуре. *Мир психологии*. 2007. № 4. С. 209–220.
16. Степанов С.Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования. *Вопросы психологии*. 1985. № 3. С. 31–40.
17. Шапошникова Ю.Г. Психологічні особливості рефлексивних компонентів у професійному становленні практичного психолога : дис. ... кандидата психол. наук : 19. 00. 07. Київ, 2007. 239 с.
18. Яблонська Т.М. Розвиток здатності до рефлексії в професійному становленні особистості вчителя початкових класів : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07. Київ, 2000. 20 с.
19. Яковлева Е.А. Развитие педагогической рефлексии будущих преподавателей колледжа в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13. 00. 01. Уфа, 2005. 22 с.

Pylypenko K.V. REFLECTIVENESS OF STUDENTS – FUTURE PRIMARY TEACHERS

The problem of professionalization of future teachers in the context of modernization of education is analyzed. It is stated that the strategic directions of development of modern education are connected with the introduction of new standards of educational activity, among which the leading one is the provision of its personal, competence orientation. It was found that the professionally significant properties of an educator are, in particular, the ability to emotional stability, reflexivity, etc. It is shown that reflective abilities in the system of professional training of future teachers are extremely important and acquire special relevance, as it is about the preparation of the individual for the organization of the educational process in educational institutions. Currently, one of the priority areas of higher educational institutions is to ensure the formation and development of a proactive, emotionally stable, holistic, harmonious personality, able to adapt to ever-changing conditions, self-realization, self-development and success. It is investigated that in the context of the primary professionalization of the personality the development and formation of the personality is carried out, which is the psychological basis of the quality of the future professional activity of the specialist. Specific in its role and place in the professional activity of a primary school teacher is the leading integral and professionally important mechanism – reflection, which is an important cognitive and regulatory mechanism in the activities of a specialist educator. It is proved that the student age is a period of increased demands, mental strain and overload, which appear in all its diversity, which requires emotional stability and the ability to adapt. On the other hand, it is during this period that the future professional is formed, whose state of mental health directly affects the success of activities and lifestyle in general, and thus acquires a high social significance. The state of reflexivity development in students-future primary school teachers has been studied. It was found that the vast majority of future primary school teachers we study have an average level of reflexivity, half the number of students with a low level of reflexivity, and a critically low number of students with a high level of reflexivity.

Key words: professionally significant properties of the educator, processogenesis, reflection, reflexivity.